

УДК 930.1(100)“.../16”(045)

DOI: 10.31651/2076-5908-2018-1-101-110

МОРОЗОВ Анатолій Георгійович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри археології
та спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: anicid2012@ukr.net

ПАВЛОВА Надія Вікторівна,
студентка 4 курсу навчально-наукового
інституту історії та філософії
Черкаського національного університету
e-mail: імені Богдана Хмельницького

ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО УКРАЇНУ (ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО XVII ст.)

Автором здійснено аналіз та подано супровідний науковий коментар найбільш інформативних повідомлень про українські землі та їхніх мешканців, що вийшли з-під пера іноземних авторів протягом IX – XVI ст. Із позицій літературної компаративістики, імагології, студій з ідентичності розкрито механізми формування та зміни гетерообразу (букв. «образ чужого») українських земель в очах ближчих і дальніх сусідів – подорожніх IX – XVI ст.

Ключові слова: іноземці, мандрівники, українські землі, історико-географічні описи, мемуари, щоденники, гетерообраз.

Постановка проблеми. Внаслідок особливого геополітичного становища українських земель їхній розвиток був взаємозв'язаним із європейськими та азійськими народами. Тривала та інтенсивна взаємодія між історичними дієвцями, які, часом, представляли не лише різні народи, але й цивілізації, обумовила активний культурний обмін, спонукала очевидців до відповідних рефлексій, які знайшли своє відображення на сторінках мемуарів, описів, подорожніх щоденників, листів тощо. У пору глобалізації та інтенсивних міжнародних контактів звернення до «ігор відображень» минулих може стати продуктивним заняттям щодо підбору ключів для кращого розуміння особливостей історичного розвитку різних народів та специфіки їх світобачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес дослідників до еволюції образу українських земель в очах іноземців прослідковується з кінця XIX ст. Одним з перших, хто вдався до системного студіювання цього питання, став М. Грушевський. Однак, в силу відомих перипетій політичної історії України першої половини XX ст., цей напрям досліджень тривалий час зазнавав стагнації. Водночас у середовищі українських емігрантів світ побачила класична праця В. Січинського «Чужинці про Україну» (Прага, 1937, перевид. 1991) [25; 26]. У середовищі діаспори над темою українських земель в описах іноземців також продуктивно працював О. Оглоблин [19]. В Українській РСР певне поживлення спостерігається лише з 1960-х рр., що пов'язано з науковими пошуками В. Голобуцького [4], В. Зайцева, І. Слабєєва [7] та І. Шекери [32]. У 1980-х – 2010-х рр. суттєві зрушення відбулися завдяки зусиллям Я. Дашкевича [6], В. Калашникова, К. Константиненко, Ю. Мицика [15; 16], Д. Наливайко [17; 18], В. Сергійчука [24], І. Шевченка [31], у 2000-х А. Чабан [33].

Мета публікації: простежити еволюцію та з'ясувати закономірності змін гетерообразу українських земель в очах сучасників протягом IX – XVI ст.

Виклад основного матеріалу. Найдавніші відомості про Україну, залишені іноземцями, відносяться до IX – X ст. і розміщені у записках арабських мандрівників та візантійських письменників.

Арабські автори, у творах яких зустрічаються описи України або окремих її частин, цікавилися переважно географічними особливостями, побутом сусідніх народів, торговельними шляхами. Ці відомості здебільшого уривчасті, однобічні й стосувалися переважно тих сторін життя або звичаїв, які здавалися арабським мандрівникам найбільш дивними.

Із арабських джерел ми дізнаємося про тогочасний поділ слов'ян на різні племена та особливості їх взаємовідносин між собою. У 20–50-х рр. X ст. арабський письменник Аль-Масуді зазначав, що одним із основних слов'янських племен є поляни, при чому, незважаючи на те, що інші племена у більш ранній період мали своїх власних королів, вони підкорялися королю полян, але це тривало до того часу, поки не відбулося нового роз'єднання між слов'янськими племенами [25, 5]. Описи Аль-Масуді також свідчать про велику релігійну строкатість слов'янських племен: «вони поділяються на багато народів і деякі з них – християни ... і ті, що поклоняються сонцю» [29].

Ібн-Якуб у своїх «Записках» так пише про розрізнення слов'янських племен: «Взагалі слов'яни – люди сміливі, здатні до походу і якби не було розрізнення серед їх численних і розкиданих племен, то не міг би з їх силами боротися жоден народ у світі» [25, 8].

Арабські письменники чітко розрізняють поняття «слов'яни» та «руси». Особливо яскраво вираженою ця тенденція спостерігається у Аль-Масуді. Він неодноразово так і зазначає: «... деякі племена з них є слов'яни і русини» [26, 16]. Повідомляється, що руси воювали із різними народами на узбережжі Каспійського моря, торгували із Іспанією, Римом та хозарами. Ібн-Даст повідомляє, що руси здійснювали наїзди на слов'ян, іноді забираючи останніх у неволю [25, 7]. До речі про військові успіхи русів повідомляє й інший арабський письменник Ібн-хаукаль у книзі «Книга шляхів і держав» (70-ті рр. X ст.), говорячи про те, що руси підкорили собі болгар та хозар [26, 21].

У арабських джерелах місяться відомості й про характер та звичаї слов'ян, їхній уклад життя. Характеризуючи русів Ібн-Даст говорить про те, що вони практично не займалися господарством, а забезпечували себе тим, що привозили від слов'ян. Також вони займалися торгівлею хутром. Розвиненим було в русів і кораблебудування, оскільки, за словами Ібн-Даста, усі свої набіги вони чинили не сухоходом на конях, а на кораблях. За характером, руси були войовничими, відважними та хоробрими. На зріст були високими, гарними на вигляд. Завжди носили при собі мечі, бо мало вірили одному, оскільки підступ і задрість були у них звичайними речами [25, 7].

«Книга» арабського історика та письменника Ахмеда Ібн-Фадлана – члена посольства халіфа Муктадира до приволзьких болгар, що написана у 20-х рр. X ст., містить дані про Київ [29]. У іншому своєму творі – трактаті «Записка», написаному у 921 р., Ібн-Фадлан описує зовнішність населення України: «Я не бачив людей з більш досконалими тілами. Вони подібні до пальм, білокурі, червоні лицем, білі тілом. ...При кожному з них є сокира, меч і ніж, з усім цим він не розлучається. А що стосується жінок, то на їх грудях закріплена коробочка із заліза, або зі срібла, або з міді, або із золота, або з дерева відповідно до розмірів достатку їхніх чоловіків» [27].

Описи того, наскільки заможно жило населення Київської Русі, зустрічаються у арабських повідомленнях доволі часто. Так, мандрівник кінця IX – початку X ст. Ібн-Русті у енциклопедії «Дорогі цінності» зазначає, що у русів багато міст і живуть вони заможно. Іспано-арабський мандрівник та письменник Абу Хамід (1080–1169 рр.) розповідає про природні багатства Київської Русі: «Ця країна обширна, рясна медом, пшеницею, ячменем і великими яблуками, краще за яких нічого немає» [27].

Інформацію про Україну та її населення містять твори й інших арабських мандрівників та письменників. Серед них праця арабського письменника перського

походження Ібн-хордадбега «Книга шляхів для пізнання держав», написана у 60–70 рр. IX ст., та «Книга доріг для пізнання держав» візира Саманидів Аль Джайгані.

Як бачимо, відомості арабських мандрівників носять переважно описовий характер і розкривають особливості тієї території, на якій поживали предки українців. У той же час грецькі джерела, що відносяться до того ж часового відрізка, що й арабські, торкаються не лише опису географічних особливостей України, але й її населення. До того ж, візантійські джерела багато описують боротьбу Візантії із Київською Руссю, тому вони розкривають й військові особливості держави слов'ян

Один із найбільш давніх іноземних свідків життя в стародавній Україні – візантійський письменник та історик Прокопій у другій половині VI ст. писав про склавинів і антів наступне: «... править ними не один муж, але з давніх часів живуть так, що порядкує громада, і для того всі справи, чи щасливі, чи лихі, йдуть до громад» [26, 23]. Окрім цього, Прокопій зазначав, що за характером слов'яни не злобний народ і «обману не знають» [8, 113]. Водночас візантійський письменник Маврикій говорить, що у слов'ян багато князів, які живуть у незгоді [25, 9].

Візантійські джерела повідомляють про войовничість слов'янських племен. Патріарх Фотій, описуючи облогу Царгорода слов'янами, характеризував їх як суворий та дикий народ, який не знає страху [25, 9]. Візантійський історик Лев Диякон у своїй праці «Історія» близько 990 р. також описував слов'ян як народ сильний, войовничий, такий, що нападав на усіх своїх сусідів [26, 25]. Лев Диякон описав зовнішність князя Святослава під час його зустрічі на Дунаї з візантійським імператором Іоаном Цимісієм [8, 114]. Згідно цього опису, Святослав був середнього зросту, широкоплечий, кирпатий, мав ясно-сині очі, густі брови та вуса, проте бороди не носив. Про його характер Лев Диякон зазначав, що він палкий, сміливий, відважний та діяльний [25, 10]. На момент зустрічі Святослав виглядав похмурим і диким [30, 23].

Серед позитивних рис предків українців як арабські, так і візантійські автори відзначають гостинність, милосивість та подружню відданість. Стосовно негативних особливостей характеру слов'ян, то їх описав візантійський письменник Маврикій: «Вони цілковито віроломні й не тривкі в договорах. Коли порізняться між собою, ніколи вже не погодяться, ніколи не тримаються спільного рішення. Бо кожен із них має свою думку й ніхто не хоче уступити другому» [25, 9].

Про Україну княжого періоду до моменту монголо-татарської навали, збереглося не дуже багато відомостей в іноземних джерелах. Ті відомості, які залишилися, найбільше описують матеріальну сферу життя тогочасного суспільства. Іноземці захоплювалися розкішшю княжого укладу життя, багатством земель та розмахом княжої столиці – Києвом, кількістю його будівель, церков, густотою населення та його художньою культурою.

Як і у попередні часи серед позитивних рис українців чужинці продовжують вирізняти гостинність. Наприклад, єпископ та місіонер Бруно Кверфуртський у посланні до імператора Генріха II близько 1008 р. характеризував Володимира Великого як багатого, доброго та гостинного господаря. Загалом Бруно представляв Русь як християнську країну, яка є опорою та спільником у його місіонерській діяльності [17].

Іноземці високо оцінювали Київську Русь як державне утворення. Зокрема, географ XI ст. Адам Бременський говорить про Русь як про «найдалшу та найбільшу країну слов'ян». Говорячи про її природні багатства, вчений порівнює її із «зрошеним садом, наповненим усякими благами», а Київ замальовує як «суперник Константинополя та найкоштовніша окраса грецького світу» [22, 274].

Однак, після розгрому Києва ханом Батием свідчення іноземців про Київ кардинально відрізняються від попередніх. Наприклад, папський легат до Золотої Орди, італійський чернець-францисканець Джованні де Плано Карпіні, який у 1245 р. проїжджав територією України та двічі побував у Києві, у праці «Історія монголів» зазначав: «Коли ми їхали через цю землю, ми бачили незліченні голови й кістки мертвих людей, що

лежали в полі; це місто було великим і дуже багатолюдним, а тепер воно зведене майже нанівець і ледве чи є тепер там двісті будинків, а людей тих вони тримають в найтяжчому рабстві» [10, 25]. Однак, Плато Карпіні писав про місцевих жителів і таке: «Кияни, довідавшись про наш приїзд, збіглися до нас усі з радістю і вітали нас... Так само приймали нас по цілій Русі... Данило і його брат Василько зробили для нас бенкет і проти нашої волі гостили нас у себе днів з вісім» [29].

Значний інтерес становлять також свідчення Плато Карпіні про часті наскоки литовців на зруйновану татарами Русь: «Ми постійно їхали [до Києва] у смертельній небезпеці через литовців, які таємно й часто, наскільки можуть, роблять наскоки на землю Русію, і особливо в тих місцях, які ми повинні були проїздити; оскільки ж більша частина людей Русії була перебита татарами або відведена в полон, то вони не можуть дати [татарам] належної відсічі» [10, 45].

Загалом, іноземці відзначають, що руські князі та населення Київської Русі любили відзначати свята, влаштовувати бенкети на честь різних подій. Більш того, подекуди зустрічаються й такі пікантні свідчення чужинців, як запис англійця Гервасія Тільберійського у його творі «Імператорські дозвілля» (перша третина XIII ст.): «Народ руський косніє в неробстві, із пристрасстю віддається полюванню й непомірній обжерливості, ... майже ніколи не переступає кордонів своєї країни» [27].

Посол французького короля Людовіка IX до Золотої Орди Віллем Рубрук з Брабанту у 1252 р. проїжджав через Крим та Перекоп. Він відзначає мовну строкатість населення цих територій, говорячи про те, що тоді на Кримському узбережжі від Судака до Херсонеса було 40 укріплених міст і майже в кожному розмовляли іншою мовою. Описує він і великі солоні озера Криму, звідки сіль вивозилася на все узбережжя Чорного моря [29].

Починаючи із середини XIII ст., особливо після монголо-татарської навали, іноземці уникали подорожувати Україною, тому записів про Україну, зроблених чужинцями, практично не залишилося. Нова хвиля іноземців рушила в Україну вже у XV – XVI ст. Вони прибували на українські землі із різною метою: як послі іноземних держав, як мандрівники, як вчені.

Д. Наливайко запропонував періодизацію ролі різних народів Заходу у на різних етапах опису ними Східноєвропейського ареалу та зокрема України у XV – XVI ст. Згідно неї, у XV – першій половині XVI ст. про українські землі найбільше писали італійці. З кінця XV ст. ознайомлення з Україною досить активно відбувалося також у Німеччині, досягнувши свого апогею в публікації «Записок про Московію» (1549 р.) С. Герберштейна. У другій половині XVI ст. провідна роль в ознайомленні зі Східною Європою переходить до англійців, які налагоджують активні торговельні зв'язки з Москвою за Івана Грозного, але на Україну й Білорусь вони зовсім не поширюються. Щодо Франції, то внаслідок географічної віддаленості й відсутності економічних і політичних інтересів у Східній Європі значна зацікавленість нею пробуджується там лише в останній третині XVI ст. Приблизно те ж саме можна сказати і про Іспанію [17].

У 1479–1480 рр. Україною подорожував італійський гуманіст, засновник і керівник римської академії Помпоній Лет. Вдаючись до античної риторики, що була характерною особливістю ренесансного письменства, П. Лет називає українські землі «Скіфією». Гуманіст детально описує особливості місцевого землеробства, говорячи про те, що основною культурою є пшениця, яку місцеві жителі сіють навесні, а збирають у жовтні; окрім цього, вони сіють жито, овес та просо. На польових роботах, за словами П. Лета, використовувалися не воли, а коні. Цікаве свідчення залишив італієць і про українські пісні: «Гармонія їхніх пісень ніжна, і коли слухаєш одного, здається, що співає декілька» [17].

Загалом італійці достатньо часто подорожували територією України, описуючи її землі у подорожніх записках або мемуарах. Венеціанський купець Йосафат Барбаро, який подорожував Україною у 1436 р. залишив опис флори та фауни українського Приазов'я та

Криму [26, 37]. Навесні 1470 р. в Україні побував італієць Ф. Каллімах-Буонокорсі – один із засновників гуманістичного руху в Польсько-Литовській державі. І. Голеніщев–Кутузов писав про нього так: «Каллімах, який мчить верхи на коні степами України, став символом польського Відродження» [3, 144].

У 1507 р. у Римі була надрукована «Географія» Птолемея, до якої також була додана «Сучасна карта Польщі, Угорщини, Чехії, Німеччини, Русі й Литви», при чому під назвою «Русь» були включені українські та білоруські землі.

Характерною особливістю свідчень іноземців про Україну XV – XVI ст. стали описи чужинцями різних українських міст або окремих українських територій. Звичайно, найбільше таких даних присвячено описам тогочасного Києва.

У 1474 р. Київ відвідав венеціанський посол до персидського шаха Амброджіо Контаріні. Приємне враження на італійця справила гостинність киян, однак сам Київ ніяк не вразив венеціанського посла; подив у нього викликав лише достаток хліба та м'яса у місті, а також звичка його мешканців проводити багато часу у шинках [28]. До речі, Контаріні робить повідомлення і про робочий час киян. Він зазначає, що переважна більшість жителів міста працювала з ранку до третьої години дня [17].

Альберт Кампенезе у листі до папи Климента VII близько 1523–1534 рр. характеризує Київ як одне із найгарніших і найбагатших міст, навіть незважаючи на сліди грабувань та спустошень монголо–татар.

Посол німецького цісаря Рудольфа II до козаків Еріх Ляссота (бл. 1550–1616 рр.) у своєму «Щоденнику» особливо детально зупиняється на описі культурних пам'яток Києва. Зокрема, Софійський собор він називає «особливо славною, прекрасною і величавою» пам'яткою, проте відзначає, що собор перебував на той час у великому занедбанні. Наряду із Софією Київською Е. Ляссота описує Золоті ворота, Михайлівський золотоверхий собор, Києво-Печерський монастир [25, 16]. Загалом про Київ Е. Ляссота зазначав, що місто досить просторе, бо біля кожного будинку був сад. Окрім цього, у Києві було багато церков, але майже всі вони були дерев'яними [13, 101].

Відомий дипломат С. Герберштейн (1486–1566 рр.), у своїх «Записках про Московію» (1549 р.) також підтверджує велич Києва, який він називає «*Chiovuia*», описуючи його численні культурні пам'ятки та їхні давні руїни. Також дипломат описує один із звичаїв, який побутував у Києві: «У Києві є гора, через яку купці мусять переїздити тяжкою дорогою; коли по в'їзді на неї випадково заломиться яка-небудь частина воза, то майно, яке везлося тим возом, забирається до державного скарбу» [26, 47]. З-поміж інших українських міст С. Герберштейн також згадує Стародуб, Брянськ, Новгород-Сіверський, Чернігів, Путивль, Канів, Черкаси, подає деякі відомості про чорноморські степи, Крим і Кубань. Описуючи географічне положення України, він наводить інформацію про українські річки – Дніпро, Дністер і Дон [29].

До другої XVI ст. належить поява детальних описів Києва іноземцями. Один із них належить купцю Мартіну Груневегу – уродженцю Гданська, котрий був у Києві в жовтні 1584 р. Пізніше він описав цю подорож у мемуарах, до яких додав замальовки, що дозволяють реконструювати загальний вигляд Києва та окремих його частин і будівель. За словами Груневега, забудова Києва в цей період була досить хаотичною. Він писав: «Тут у Києві йдеш між дерев'яними будівлями і парканами, неначе у багатолюдному селі, покрученими, нерегулярними вулицями. Кожен двір має власний великий садок, город і багато будівель для худоби та людей. Все це розкидане тут і там, неначе гониться одно за другим. Кожен дім має свою лазню ... розміром як мала кімната. Вони палять у них майже щодня ... І все місто, хоч і дерев'яне, добре забудоване» [17].

Особливо інформативним є щоденник подорожі литовського дипломата у Кримському ханстві Михалона Литвина, який побував в Україні у 1550 р. У ньому містяться описи природних багатств українських земель, різні сфери господарства населення, що проживало на території Київщини. М. Литвин характеризував ґрунт околиць Києва як дуже родючий, такий, що навіть необроблене поле давало рослини.

Особливою популярністю у сфері садівництва у населення користувалося вирощування винограду [11, 25]. Окрім цього, населення Київщини активно займалося бортництвом та полюванням. Це було пов'язано із природними умовами, які дозволяли без особливих на те зусиль мати здобич, оскільки, за словами М. Литвина, у лісах Київщини водилося багато зубрів, диких коней, оленів, диких кіз, які впольовувалися не стільки задля м'яса, скільки задля хутра. Річки Київщини були переповнені рибою, особливо великою, у першу чергу – осетрами. Деякі річки Київщини, наприклад Прип'ять, навіть образно називалися «золотими» за велику кількість риби [26, 49].

Сам Київ М. Литвин особливо детально характеризує у трактаті «Про звичаї татар, литовців та московитів» (1548–1551 pp.). Автор трактату захоплюється церковними пам'ятками міста, особливо Успенським собором. М. Литвин зупиняється і на висвітленні торговельного життя Києва, розглядаючи іноземну торгівлю в місті, у тому числі й караванну, та особливості стягування мита. Поряд із цими повідомленнями цікавими є свідчення М. Литвина про рівень достатку київських жителів. Він відмічає, що місцеве населення було досить заможним, мало багато продуктів харчування, шовку, перцю. М. Литвин називає цілий ряд професій, представники яких на той час процвітали, – відкупники, міняли, човнярі, візники, трактирники та шинкарі [12].

Київ був не єдиним містом, яким захоплювалися іноземці. Велику увагу у своїх описах та спогадах чужинці приділяли і Кам'янець-Подільському.

Посол Франції, Англії та Бургундії Жільбер де Лянуа (1386–1462 pp.), який відвідав українські землі у 1412 р. та 1421 р., описував Кам'янець-Подільський як місто, яке прекрасно розташоване, де капітан Поділля Гедигольд дуже гостинно прийняв посла, обдарувавши його різними подарунками [25, 10]. Е. Ляссота наприкінці XVI ст. зазначав, що у місті була єпископська кафедра, воеводство, староство та замок, з'єднаний із містом високим мостом. Захоплюючись внутрішнім облаштуванням Кам'янець-Подільського, Е. Ляссота між тим зазначав, що й природні умови, в яких розташоване місто, настільки вдало допомагають йому бути укріпленим, що жодне місто Польщі не може із ним зрівнятися [25, 15].

Про саме ж Поділля у 1573 р. писав французький мандрівник та археолог Блез де Віженер. За його словами, воно слугувало немов би «коритарем для Татар, які через Поділля роблять набіги на Волинь, Галичину, і навіть Польщу», а також зазначав, що Кам'янець-Подільський чудово вписався у місцевий ландшафт [21]. Природу Поділля, зокрема родючість місцевих ґрунтів, мандрівник характеризував наступним порівнянням: що якщо у полі залишити плуг, то він протягом двох чи трьох днів так заросте травою, що буде важко його знайти [25, 12]. До речі, подібне Б. де Віженер писав і про Галичину: «Край цей гарний, дуже родючий, добре заселений і був би ще багатолюднішим, якби не напади й вторгнення татар, які майже не виходять звідти» [17].

Цікаву інформацію про Поділля залишив італієць Джованно Ботеро, який у 1573 р. був секретарем польського короля Генріха Валуа. У праці «Універсальні реляції» (Рим, 1591–1592) автор зазначав, що «Поділля дуже багате на все те, що тільки може породити той клімат, а через татар, які плюндрують Поділля під час своїх нападів ... найменше заселеною країною». «Є однак, там місто Кам'янець, яке стоїть на суцільній скелі, має природні стіни та зали, що вважаються неприступними» [16, 32].

Алессандро Іваньїні у «Описі Європейської Сарматії» (1578 р.) згадує Черкаси та населення міста: «На південь від Києва є місто Черкаси, жителі якого називаються черкасами; вони живуть також уздовж Бористена і розсіялись далеко по навколишніх місцях; належать вони до руського народу й відрізняються від тих, що живуть у горах біля великого моря. Це хоробрі й войовничі люди, майже безперервно воюють вони з перекопськими татарами, роблячи напади на їхні землі і забираючи у них табуни й усе те, що можна знайти в тому краю» [17].

Деякі згадки у записках іноземців повідомляють нам і про міста західної України. Так, Е. Ляссота записав, що у Львові існувало два замки, один у місті, а інший поза містом

– на високій горі. Особливістю Львова Е. Лясота відзначив те, що у місті була надзвичайно активна торговельна діяльність, при чому вели її переважно вірмени, які мали у Львові власну церкву [25, 15]. До речі, окрім Кам'янця-Подільського та Львова, у записках Е. Лясоти зафіксовано відомості і про інші українські міста, через які він подорожував – Почаїв, Прилуки, Київ, Переяслав [29].

Збереглися свідчення іноземців і про окремих видатних постатей. Наприклад, С. Герберштайн залишив свої спогади про Остафія Дашковича, характеризуючи його як чоловіка, який добре знався на військовій справі, був хоробрим у бою та кмітливим у плануванні стратегії [25, 11].

Звичайно, подорожуючи Україною, мандрівники, послы, письменники не могли обійти увагою Запорозьку Січ. Оригінальність та самобутність козацького життя, його державна та громадська організація знаходили своє відображення на сторінках описів України іноземними підданими. Тим більше, що ті гасла свободи, справедливості, демократії та рівності усіх перед законом справді знаходили відгук у тогочасній Європі та світі.

Особливої уваги заслуговує «Трактат про дві Сарматії», написаний 1517 р. польським гуманістом та вченим Матвієм Меховським. Автор трактату подає невеликі відомості про українських козаків, які свідчать, що вже на початку XVI ст. козацтво ставало помітним явищем у житті Польсько–Литовської держави. М. Меховський розрізняє «казаків» і «козаків», причому перші мають татарські корені, а другі є руськими селянами–втікачів, які створювали збройні загони в незаселених степах. «Казак – татарське слово, – стверджує автор трактату, – а козак – руське, ним називають хлопа, бродягу, пішого або кінного» [14, 72].

М. Литвин у трактаті «Про звичаї татар, литовців та московитів» також звертає особливу увагу на козацтво як на нову військову силу, яку необхідно залучити для охорони державних кордонів. Описуючи дніпровські пороги, М. Литвин пропонує залучити до захисту кордонів козаків, які нападають на татар. Окрім цього, він вважав, що поряд із козаками, воїнів для захисту можна набирати й у Києві, оскільки це багато населене місто [12].

Найбільш повні свідчення іноземців про козаків та їхній уклад життя залишив по собі вже неодноразово згадуваний вище Е. Лясота, який пробув на Запоріжжі один літній місяць 1594 р. Козацька старшина неодноразово дивувала посла своєю чемністю, знанням усіх дипломатичних тонкощів та європейського етикету. Е. Лясота детально описує свою аудієнцію у козацького гетьмана Богдана Микошинського, його взаємовідносини із послами інших держав, зокрема із московськими, польськими та молдавськими. Самих же козаків Е. Лясота називає підприємливими та хоробрими людьми, які з дитинства долучаються до військової справи. До речі, саме військове мистецтво запорожців іноземний посол також оцінює надзвичайно високо. Зокрема, він пише, що козаки мають власні гармати, при чому більшість запорожців вміють власноруч обслуговувати цю зброю, тому у них немає потреби наймати людей, які спеціалізовано займалися лише цим видом зброї – гарматників, як це, наприклад, було заведено у тогочасному німецькому війську [26, 59].

Е. Лясота докладно розповідає про демократичний суспільно–політичний устрій Запорозької Січі та її військову організацію, спосіб життя й звичаї запорожців. Розповідаючи про те, як козаки обговорювали пропозиції австрійського імператора й приймали рішення, іноземний посол детально зафіксував весь хід роботи козацької ради та процес ухвалення рішень на ній [17].

Загалом Е. Лясота у своєму нарисі про Запорізьку Січ приходять до висновку, що козацтво користувалося в Україні величезним впливом, при чому Польща вимушена була постійно рахуватися із козаками [25, 18].

Такі висновки Е. Лясоти, до речі, підтверджують і самі поляки. Так, підданий Польщі Папроцький (1544–1614 рр.) у 1599 р. писав про Запоріжжя, що туди

приїздило багато молодих людей для того, щоб навчитися військової справи, причому не лише з України, але й із Польщі, оскільки саме там навчали військового порядку та чуйності [25, 18]. Про благородність козаків свідчить і англійський посол при московському дворі Джильс Флетчер. У 1588 р. він у книзі «Про Російську державу, або спосіб правління російського царя», називаючи козаків «черкасцями» або «черкасами», писав, що вони дуже гарні собою та шляхетні у поведінці [26, 63].

Висновки. Усебічний та системний огляд описів подорожників-чужинців, які відвідували терени України, дав можливість детальніше з'ясувати окремі аспекти історії культури та повсякденного життя українського народу. Такі сюжети займають помітне місце у наративах Ібн-Фадлана, Аль-Масуді, О. Гваньїні, М. Литвина та Е. Ляссоти. Окрім того, чужинці-подорожні акцентують увагу на соціокультурних та військово-політичних сторонах життя населення українських земель IX – XVI ст. відповідно, а також характеризують становище окремих верств населення.

Такі численні повідомлення свідчать про те, що українські землі в силу їх геополітичного розташування, а також транзитного статусу між Європою та Азією займали важливе місце в системі комунікацій минулих століть, а тому, природно, знайшли своє відображення на сторінках джерел особистого походження, що в різний час виходили з-під пера іноземних мандрівників.

Література:

1. Веселовский А. Н. Несколько географических и исторических сведений о древней России из рассказов итальянцев / А. Н. Веселовский // Записки Императорского Российского общества по отделу этнографии. – СПб, 1869. – Т. 2.
2. Герберштейн С. Записки о Московии / С. Герберштейн. – М., 1988. – 430 с.
3. Голенищев-Кутузов И. Н. Славянские литературы. Статьи и исследования / И. Н. Голенищев-Кутузов – М., 1973. – 480 с.
4. Голобуцький В. Проблема козацтва в українській та іноземній історіографії XVI – поч. XVIII ст. / В. Голобуцький // Український історичний журнал. – 1960. – № 1. – С. 109–117.
5. Горленко В. Украина в изображении французов / В. Горленко // Южнорусские очерки и портреты. – К., 1898. – 229 с.
6. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV – XVIII ст.) / Я. Дашкевич // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 222. – Львів, 1991. – С. 28–44.
7. Зайцев В. К. Україна кінця XVI – початку XVII ст. в описах і мемуарах іноземців / В. К. Зайцев, І. С. Слабєєв // УІЖ. – 1966. – № 6. – С. 124–130.
8. Ігнатович В. Україна – terra incognita / В. Ігнатович. – К. : Український центр духовної культури, 2002. – 224 с.
9. Известия очевидцев, современников и иностранных писателей // Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. Издан Временною комиссией для разбора древних актов при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев, 1874. – № 6. – С. 10–11.
10. Карпини П. История монголов / П. Карпини. – СПб. : Тип. А.С. Суворина, 1911. – 232 с.
11. Курц Б. Звістки чужоземців як історичне джерело / Б. Курц // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – К., 1928. – Кн. 19. – С. 93–102.
12. Литвин М. О нравах татар, литовцев и москвитян / М. Литвин. – М., 1994. – 151 с.
13. Ляссота Е. Щоденник / Е. Ляссота // Жовтень. – 1984. – № 10. – С. 67.
14. Меховский М. Трактат о двух Сарматиях. / М. Меховский – М. – Л., 1938. – 276 с.
15. Мыщк Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVI – середина XVII в.) / Ю. А. Мыщк. – Днепропетровск, 1981. – 76 с.
16. Мищик Ю. А. Історико-географічний опис України у творі італійського гуманіста XVI ст. Джованні Ботеро // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – Вип. 8. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 29–33.
17. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст. / Д. Наливайко. – К. : Основи, 1998. – 578 с.
18. Наливайко Д. С. Україна другої половини XVII ст. в Західноєвропейських історико-літературних пам'ятках / Д. С. Наливайко // Український історичний журнал. – 1972. – № 2. – С. 132–134.
19. Ohloblyn O. Western Europe and the Ukrainian Baroque / O. Ohloblyn // Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. – 1951. – № 1. – P. 127–137.
20. Охманський Е. Михалон Литвин и его трактат о нравах татар, литовцев и москвитян середины XVI в. / Е. Охманський // Россия, Польша и Причерноморье в XV – XVIII вв. – М., 1979. – С. 97–117.

21. Петров М. Б. Кам'янець-Подільський очима іноземців XV – XVII ст. / М. Б. Петров // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками Другої міжнародної науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський, 2005.
22. Свердлов М. Известия о русско-скандинавских связях в хронике Адама Бременского // Скандинавский сборник. – Вып. 12. – Таллинн, 1967. – С. 274.
23. Serczyk W. A. Ukraine between East and West: Some Reflections on Professor Ševčenko's Essay / W. A. Serczyk // Harvard Ukrainian Studies. – 1992. – № 16. – P. 433–440.
24. Сергійчук В. І. Іменем війська запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст. / В. І. Сергійчук. – К., 1991. – 252 с.
25. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – Львів : Слово, 1991. – 96 с.
26. Січинський В. Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. Січинський. – К. : Довіра, 1992. – 254 с.
27. Стражний О. Ментальність Київської Русі / О. Стражний // Київська Русь. – 2006. – № 9. – С. 82.
28. Україна доби Великого князівства Литовського в описах чужинців / Електронний ресурс. – Режим доступу: www.haidamaka.org.ua/0176.html.
29. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К. : Вища школа, 2002. – 195 с.
30. Українська література XIV – XVI ст.: Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори / гол. ред. кол. І. Дзеверін (голова) та ін.; автор вступ. статті і ред. тому В. Микитась. – К., 1988. – 600 с.
31. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / І. Шевченко. – Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – 250 с.
32. Шекера І. М. Міжнародні зв'язки Київської Русі / І. М. Шекера. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 199 с.
33. Чабан А. Ю. Історія Середньої Наддніпрянщини / А. Ю. Чабан. – Черкаси : «Вертикаль», 2011. – С. 9–17.

References:

1. Veselovskyi, A. N. (1869). Several geographical and historical information about ancient Russia from the stories of the Italians. *Zapiski Imperatorskogo Rossiyskogo obschestva po otdelu etnografii (Notes of the Imperial Russian Society for the Department of Ethnography)*. 2 (in Rus.).
2. Herbershtein, S. (1988). *Notes about Moscow*. Moscow (in Rus.).
3. Holenyshchev-Kutuzov, Y. N. (1973). *Slavic literature. Articles and Studies*. Moscow (in Rus.).
4. Holobutskyi, V. (1960). The Problem of Cossacks in Ukrainian and foreign historiography XVI – early XVIII centuries. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian historical journal)*. 1, 109–117 (in Ukr.).
5. Horlenko, V. (1898). *South Russian essays and portraits*. Kyiv (in Ukr.).
6. Dashkevych, Ya. (1991). Ukraine on the border between East and West (XIV – XVIII centuries). *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka (Notes of the Scientific Society to them. T. Shevchenko)*. 222, 28–44 (in Ukr.).
7. Zaitsev, V. K., Slabieiev, I. S. (1966). Ukraine of the XVI – early XVII centuries in the descriptions and memoirs of foreigners. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian historical journal)*. 6, 124–130 (in Ukr.).
8. Ihnatovych, V. (2002). *Ukraine – terra incognita*. Kyiv (in Ukr.).
9. Reports of eyewitnesses, contemporaries and foreign writers (1874). *Sbornyk materyalov dlia ystorycheskoi topografyy Kyeva y eho okrestnostei (Collection of materials for the historical topography of Kiev and its environs)*. 6, 10–11 (in Rus.).
10. Karpyny, P. (1911). *History of the Mongols*. Saint Petersburg (in Rus.).
11. Kurts, B. (1928). Reports of foreigners as a historical source. *Zapysky istoryko-filolohichnoho viddilu VUAN (Notes of the historical–philological department of Academy of science of Ukraine)*. 19, 93–102 (in Ukr.).
12. Lytvyn, M. (1994). *On the customs of the Tatars, Lithuanians and Muscovites*. Moscow (in Rus.).
13. Liassota, E. (1984). The Diary. *Zhovten (October)*. 10, 67. (in Ukr.).
14. Mekhovskiy, M. (1938). *Treatise on the two Sarmatias*. Moscow–Leningrad. (in Rus.).
15. Mytsyk, Yu. (1981). *Notes of foreigners as a source on the history of Ukraine (second half of the XVI – middle of the XVII centuries)*. Dnepropetrovsk (in Ukr.).
16. Mytsyk, Yu. (1982). Historical and geographical description of Ukraine in the writings of the Italian humanist of the XVI century Giovanni Botero. *Istorychni doslidzhennia. Vitchyzniana istoriia (Historical Researches. National history)*. 8, 29–33 (in Ukr.).
17. Nalyvaiko, D. (1998). *In the eyes of the West: Reception of Ukraine in Western Europe*. Kyiv (in Ukr.).
18. Nalyvaiko, D. (1972). Ukraine of the second half of the XVII century. in West European historical and literary monuments *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian historical journal)*. 2, 132–134 (in Ukr.).
19. Ohloblyn, O. (1951). Western Europe and the Ukrainian Baroque. *Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US*. 1, 127–137 (in Eng.).
20. Okhmanskyi, E. (1979). Mihalon Lytvyn and his treatise on the customs of the Tatars, Lithuanians and Muscovites in the middle of 16th century. *Russia, Poland and the Black Sea Region in XV – XVIII centuries*. 97–117 (in Rus.).

21. Petrov, M. B. (2005). Kamyanets–Podilsky in the eyes of foreigners. *Kamianets–Podilsky in the context of Ukrainian–European ties: history and modern times* (in Ukr.).
22. Sverdlov, M. (1967). Reports about Russian–Scandinavian connections in the chronicle of Adam Bremen. *Skandinavskiy sbornik (Scandinavian bulletin)*. 12, 274 (in Rus.).
23. Serczyk W. A. (1992). Ukraine between East and West: Some Reflections on Professor Ševčenkos Essay. *Harvard Ukrainian Studies*. 16, 433–440 (in Eng.).
24. Serhiichuk, V. I. (1991). In the name of Vuisko Zaporozke (armed troops of Zaporozhye). Ukrainian Cossacks in International Relations of the XVI – middle XVII centuries (in Ukr.).
25. Sichynskiy, V. (1991) *Foreigners about Ukraine*. Lviv (in Ukr.).
26. Sichynskiy, V. (1992) *Foreigners about Ukraine. The choice is from descriptions of travels in Ukraine and other scriptures of strangers about Ukraine for ten centuries*. Kyiv (in Ukr.).
27. Strazhnyi, O. (2006). The mentality of Kievan Rus. *The Kievan Rus*. 9, 82 (in Ukr.).
28. Ukraine is the time of the Grand Duchy of Lithuania in the descriptions of foreigners. Access link: www.haidamaka.org.ua/0176.html
29. Fedorchenko, V. K., Dorova T. A. (2002). *The history of tourism in Ukraine*. Kyiv (in Ukr.).
30. Mykytas, V. (ed.), 1988. *Ukrainian literature of XIV – XVI centuries: Apocrypha. Hagiography. Pilgrimage works. Historiographical works. Polemic works. Transcripts. Poetry*. Kyiv (in Ukr.).
31. Shevchenko, I. (2001). *Ukraine between East and West. Essay on the history of culture until the beginning of the eighteenth century*. Lviv (in Ukr.).
32. Shekera, I. M. (1963). *International relations of Kievan Rus*. Kyiv (in Ukr.).
33. Chaban, A. Yu. (2011). *History of the Middle Dnieper*. Cherkasy: «Vertical», 9–17. (in Ukr.).

MOROZOV A. G., PAVLOVA N. V.

FOREIGN HISTORIOGRAPHY ABOUT UKRAINE (FROM ANCIENT TIMES TO 17TH CENTURY)

The most informative reports about the Ukrainian lands and their inhabitants, which were written by the foreign authors during the 9th – 16th centuries were analyzed and presented, accompanying scientific comments. The mechanisms of forming and changing the hetero image (literally «Image of stranger») of Ukrainian lands in the mind of close and distant neighbors – travelers of the 9th – 16th centuries were analyzed from the standpoint of literary comparative studies, imagology, and identity studies.

Due to the special geopolitical situation of the Ukrainian lands, their development took place in close connection with the European and Asian societies. The long and intense interaction between historical actors, which at times was represented not only by different peoples but also by civilizations, resulted not only in an active cross-cultural exchange but also in inducing eyewitnesses to the corresponding reflections that were reflected in the pages of views, descriptions, travels diaries, letters, etc. In the context of globalization and intensive international contacts, the conversion of «past game» games into productive classes can be chosen to better understand the peculiarities of the historical development of different peoples and the specifics of their worldview.

Methods of researching are represented by: analysis, synthesis, systematization, generalization and comparative method.

A comprehensive and systematic review of the descriptions of stranglehold trawlers who visited the territories of Ukraine, provides an opportunity to elucidate in detail the individual aspects of the history of culture and the everyday life of the Ukrainian people. Such plots occupy a prominent place in the narratives of Ibn Fadlan, Al-Masudi, A. Gvanini, M. Lytvyn and E. Lyassota. In addition, foreign travelers emphasize the socio-cultural and military-political aspects of the life of the Ukrainian people of the XIX – XVI centuries. respectively, and also characterize the situation of certain segments of the population.

From the perspectives of comparative studies, imagology, and identity studies, authors traced the evolution and found out the regularities of changing the heterogeneity of Ukrainian lands in the eyes of contemporaries during the IX – XVI centuries.

Numerous reports indicate that the Ukrainian lands, due to their geopolitical location, as well as the transit status between Europe and Asia, occupied an important place in the system of communications of the past centuries. Therefore, it was reflected on the pages of sources of personal origin of foreign travelers.

Key words: *foreigners, travelers, Ukrainian lands, historical and geographical descriptions, memoirs, diaries, hetero image.*

*Надійшла до редакції 21.11.2018
Затверджена до друку 27.11.2018*